सामुदायिक प्राथमिक विद्यालयहरुमा आर्थिक स्रोत व्यवस्थापन प्रक्रिया

शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभाग अन्तर्गत स्नातकोत्तर तहको आंशिक आवश्यकता पूरा गर्नका लागि पेश गरिएको

शोध पत्र

शोधार्थी

गणेशकुमार प्रसाई

एम.एड. द्वितीय वर्ष

परीक्षा रोल नं. : २१४००२७

क्याम्पस रोल नं. : ४४/२०६२/०६३

त्रि.वि. दर्ता न. : ४७८७९-८८

शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभाग
सुकुना बहुमुखी क्याम्पस
इन्द्रपुर, मोरङ नेपाल
२०६६

सिफारिश पत्र

मिति २०६६।०५।१०

“सामुदायिक प्राथमिक विद्यालयहरुमा आर्थिक स्रोत व्यवस्थापन प्रक्रिया : एक अध्ययन” शीर्षकको यस प्रस्तुत शोधपत्र शिक्षा संकायअन्तर्गत शैक्षिक योजना र व्यवस्थापन विभाग स्नातकोत्तर दोस्रो वर्ष Ed.598 को आंशिक आवश्यकता पूरा गर्न श्री गणेशकुमार प्रसाईंले मेरो सल्लाह, सुझाव र निर्देशनमा रही मेहनत र लगनशीलताकासाथ तयार पार्नु भएकाले यस शोधपत्रलाई मूल्याङ्कनको लागि मूल्याङ्कन समितिमा सिफारिस गर्दछु ।

....

खगेन्द्रप्रसाद लुइँटेल

सहायक प्राध्यापक

सुकुना बहुमुखी क्याम्पस

इन्द्रपुर मोरङ

स्वीकृति पत्र

शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभाग

सुकुना बहुमुखी क्याम्पस

इन्द्रपुर मोरङ

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र संकायअन्तर्गत सुकुना बहुमुखी क्याम्पस, शैक्षिक योजना र व्यवस्थापन विभागअन्तर्गत स्नातकोत्तर तह (M.Ed) दोस्रो वर्षमा Ed.598 को आवश्यकता पूरा गर्नका लागि श्री गणेश कुमार प्रसाईंले तयार पार्नु भएको शोधपत्र मूल्याङ्कन गरी स्वीकृति गरिएको छ ।

शोध मूल्याङ्कन समिति

क्र.सं.	नाम	पद	हस्ताक्षर
	लक्ष्मीकुमार श्रेष्ठ	विभागीय प्रमुख	
	गणेशप्रसाद दहाल	सदस्य, शोध समिति	
	खगेन्द्रप्रसाद लुँइटेल	शोध निर्देशक	
	प्रा.डा. वासुदेव काफ्ले	बाह्य परीक्षक	

२०६६।०६।०१

कृतज्ञता ज्ञापन
(Acknowledgement)

शिक्षा एक पद्धति हो । यसैकारण Input, Process र Output को रुपमा यसलाई विश्लेषण गरिएको पाइन्छ । लगानीअन्तर्गत आर्थिक तत्वलाई अध्ययन गर्न औचित्यपूर्ण देखेर यस अध्ययनमा मैले आर्थिक पक्षको स्थिति नियाल्ने प्रयास गरेको छु । आर्थिक तत्व सबैभन्दा महत्वपूर्ण मानिन्छ र राम्रो लगानी बिना शैक्षिक गुणस्तरको आशा गर्नु कल्पना मात्र हुनेछ । त्यसैले शिक्षाको लागि लगानी भन्ने मूल सर्तलाई अङ्गीकार गर्दै मैले यस शोधपत्र प्रस्तुत गर्न पाएकोमा म मेरा सम्पूर्ण शुभचिन्तकहरुप्रति आभार प्रकट गर्न चाहन्छु ।

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र संकायको शैक्षिक योजना र व्यवस्थापन विभागद्वारा स्नातकोत्तर दोस्रो वर्षमा पूरा गर्नुपर्ने कोर्स Ed 598 विषयको आंशिक आवश्यकता पूरा गर्नका लागि प्रस्तुत शोधपत्र “सामुदायिक प्राथमिक विद्यालयहरुमा आर्थिक स्रोत व्यवस्थापन प्रक्रिया” विषयक यस शोधपत्र लेखन कार्यमा मेरो प्रयासलाई महत्वपूर्ण सल्लाह र सुझावहरु प्रदान गर्नुहुने श्रद्धेय गुरु सहायक प्राध्यापक श्री खगेन्द्र लुइटेल प्रति मूल रुपमा कृतज्ञता ज्ञापन गर्न चाहन्छु । मलाई प्रशासनिक रुपमा सहयोग पुऱ्याउनु हुने क्याम्पस प्रमुख श्री रामप्रसाद काफ्ले, सहायक क्याम्पस प्रमुख श्री पीतकुमार श्रेष्ठ र विभागीय प्रमुख श्री लक्ष्मी श्रेष्ठप्रति आभार प्रकट गर्दछु । यस अध्ययनमा तथ्याङ्क संकलन कार्यलाई सहयोग पुऱ्याउनु हुने छनोट गरिएका ५ वटा प्राथमिक विद्यालयहरु (श्री जंग प्राथमिक विद्यालय, श्री शिव प्राथमिक विद्यालय, श्री झरना प्राथमिक विद्यालय, श्री सरस्वती प्राथमिक विद्यालय र मैनाचरी प्राथमिक विद्यालय) सतासीधामका प्रधानाध्यापक, विद्यालय व्यवस्थापन समितिका सदस्यहरु, शिक्षक मित्रहरु र अभिभावकहरु प्रति सदैव ऋणी छु । मलाई स्रोत सामग्री संकलनमा सहयोग गर्नुहुने मित्रहरु श्री योन्देन सुनुवार र श्री भवानी अधिकारीप्रति पनि आभारी छु । मेरो घर व्यवहारमा सहयोग पुऱ्याई शोधपत्र लेखनको वातावरण सिर्जना गर्ने बुवा देवीभक्त, आमा टीकादेवी, श्रीमती विशेस्वरा र छोराछोरी विपाग र दीक्षाप्रति पनि कृतज्ञ छु । अन्तमा मेरो लेखनलाई कम्प्युटरमा व्यवस्थित गर्न प्राविधिक सहयोग पुऱ्याउनु हुने डिजिटल कम्प्युटर इन्स्टिच्युट, सुरुङ्गाका मित्रद्वय सी.एम.नेउपाने र विक्रम खतिवडालाई धन्यवाद प्रकट गर्न चाहन्छु ।

मिति : २०६६।०५।१०

शोधकर्ता

गणेशकुमार प्रसाई

शोध सार

सामुदायिक प्राथमिक विद्यालयहरुमा आर्थिक स्रोत व्यवस्थापन प्रक्रिया शीर्षक रहेर यो शोध पत्र तयार गरिएको छ । सामुदायिक प्राथमिक विद्यालय भन्नाले सरकारी अनुदानप्राप्त प्राथमिक विद्यालयलाई जनाउँछ । यी सामुदायिक प्राथमिक विद्यालयहरु पनि दुई प्रकारका पाइन्छन् । एक समुदायद्वारा व्यवस्थापन जिम्मा लिइएका र अर्को समुदायद्वारा जिम्मा नलिइएका पर्दछन् ।

सामुदायिक प्राथमिक विद्यालयहरुको व्यवस्थापन भित्र पर्ने तत्वहरु झैँ आर्थिक तत्व पनि महत्वपूर्ण भएकोले यसप्रति सबै सम्बन्धित पक्षको ध्यान जानु वान्छनीय देखिन्छ । यस अध्ययनको मूल उद्धेश्य प्राथमिक विद्यालयहरुको आर्थिक स्रोत पहिचान गर्नु, विद्यालयहरुबीच आर्थिक स्रोतहरुको तुलना गर्नु र विद्यालयहरुबीचमा आर्थिक पारदर्शिता र व्यवस्थापन प्रक्रियाको स्थिति पत्ता लगाउनु रहेको छ । अध्ययन सम्पन्न गर्ने क्रममा नमुना जनसंख्याको लागि झापा जिल्ला सतासीधाम गाउँ विकास समितिका पाँचवटा अलग अलग प्राथमिक विद्यालयहरुलाई उद्धेश्यमूलक छनौट गरी ती विद्यालयका सम्बन्धित पक्षहरु क्रमैसँग प्रधानाध्यापक, विद्यालय व्यवस्थापन समितिका सदस्य, अभिभावक र शिक्षक गरी प्रत्येक विद्यालयका ४ जनाका दरले ५ विद्यालयका जम्मा २० वटाबाट बन्द प्रश्नावली, छलफल, अवलोकनमार्फत परिमाणात्मक र गुणात्मक अनुसन्धान ढाँचाको मिश्रण गरी अध्ययन सम्पन्न गरिएको छ ।

प्राथमिक विद्यालयहरुमा सरकारी अनुदानका शीर्षकबाहेक सामुदायिक वन उपभोक्ता समिति, सामान बिक्री, सांसद विकास कोष, गाउँ विकास समिति अनुदान, अभिभावकहरुको सहयोग, देउसी भैलो, प्रमाण पत्र, स्थानान्तरण प्रमाण पत्र, परीक्षा शुल्क, जिल्ला विकास समिति र गैर सरकारी संस्थाहरुबाट आर्थिक सहयोग गरेको पाइयो । प्रत्येक प्राथमिक विद्यालयहरुमा आर्थिक अवस्थाको कमी र अभावका कारण जग्गा भवन, खेल मैदान र फर्निचर, कोठाको स्थिति न्यून रहेको पाइयो । औसत पचास प्रतिशत विद्यालयहरुले स्रोत अनुसार सक्षम व्यवस्थापन गरेको देखियो । स्थानीय स्तरबाट संकलित आर्थिक सहयोगले पन्ध्र प्रतिशत सहयोग पुगेको पाइन्छ । विद्यालय व्यवस्थापन समिति सदस्य र शिक्षक अभिभावक संघका सदस्यबाट नब्बे प्रतिशत विद्यालय पारदर्शी भएको कुरा स्वीकार गरेको पाइन्छ । सामूहिक निर्णयबाट स्वीकृत गरी मात्र

खर्च गरिएको पाइयो र उक्त खर्च गरिएको रकम आम अभिभावक भेलाबाट समेत अनुमोदन भएको पाइयो ।

प्राथमिक विद्यालयहरुले अझै आर्थिक स्रोत संकलनमा सक्रिय रहनुपर्ने सीमित स्रोतलाई राम्रो व्यवस्थापनका साथ लगानी गर्नुपर्ने निर्णय गरेर मात्र खर्च गर्नुपर्ने, आर्थिक नियमावली भित्र रहनुपर्ने सबै विद्यालयमा स्थानीय संघ संस्थाको समान सहयोग पुग्नुपर्ने, पारदर्शीताको स्थितिलाई सुधार गर्दै खर्चको सामाजिक लेखापरीक्षण र सार्वजनिक गराउँदै सामाजिक मान्यता प्राप्त गर्नु पर्ने, संस्थामा हुने आर्थिक क्रियाकलापलाई प्रकाशमा ल्याई सुसुचित गर्दै सम्बन्धित पक्षहरुलाई ती विद्यालयहरु र अन्य यस प्रकारका विद्यालयहरुलाई पनि जानकारी पुऱ्याउँदै आगामी दिनमा विद्यालय सञ्चालन गर्न प्रोत्साहित गर्नुपर्ने कुरालाई सुझावको रुपमा राख्दै यो अध्ययन सम्पन्न गरिएको छ ।

विषय-सूची

विषय	पृष्ठ नं.
सिफारिस पत्र	क
स्वीकृति पत्र	ख
कृतज्ञता ज्ञापन	ग
शोध सार	घ-ङ

परिच्छेद : एक

परिचय

१.१ अध्ययनको पृष्ठभूमि	१
१.२ समस्याको कथन	७
१.३ अध्ययनको औचित्य	८
१.४ अध्ययनका उद्देश्यहरु	९
१.५ अनुसन्धानात्मक प्रश्नहरु	९
१.६ अध्ययनका परिसिमाहरु	१०

परिच्छेद : दुई

सैदान्तिक खाका तथा सम्बन्धी साहित्यको पुनरावलोकन

२.१ अध्ययनको सैद्धान्तिक रुपरेखा	११
२.२ सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन	१२
२.३ शैक्षिक उपादेयता	१५

परिच्छेद : तीन

अध्ययन विधि

३.१ अनुसन्धानात्मक ढाँचा	१६
३.२ नमूना छनौटको आधार	१६
३.३ तथ्याङ्क सङ्कलनको प्रक्रिया	१६
३.४ अनुसन्धानका साधनहरू	१७
३.५ तथ्याङ्कको स्रोतहरू	१७
३.६ तथ्याङ्क विश्लेषणको प्रक्रिया	१७

परिच्छेद : चार

तथ्याङ्कको विश्लेषण र प्रस्तुतिकरण

४.१ प्राथमिक विद्यालयहरुको सामान्य स्थिति	१८
४.२ विद्यालयहरुको वार्षिक आम्दानीको विवरण	२०
४.३ विद्यालयहरुको आम्दानीसम्बन्धी विवरण	२१
४.४ गैरसरकारी स्रोत तथा स्थानीय स्रोतबाट प्राप्त अनुदान	२२
४.५ प्राथमिक विद्यालयहरुको भौतिक अवस्था	२४
४.६ विद्यालयहरुको विद्यार्थी विवरण	२६
४.७ विद्यालय व्यवस्थापन समितिको योगदान	२८
४.८ प्रधानाध्यापकहरुको प्रतिक्रिया	३२
४.९ विद्यालयका शिक्षकको प्रतिक्रिया	३३

परिच्छेद : पाँच

प्राप्ति, निष्कर्ष र सुझाव

५.१ प्राप्ति र निष्कर्ष	४०
५.२ सुझावहरु	४३
सन्दर्भ सूची	
अनुसूची	

शव्दावली (Abbreviation)

शै.उ.	शैक्षिक उद्देश्य ।
प्रा.वि.	प्राथमिक विद्यालय
जि.शि.अ.	जिल्ला शिक्षा अधिकारी
क्षे.शि.नि.	क्षेत्रीय शिक्षा निर्देशनालय
वि.व्य.स.	विद्यालय व्यवस्थापन समिति
जि.वि.स.	जिल्ला विकास समिति
गा.वि.स.	गाउ विकास समिति
प्र.अ.	प्रधानाध्यापक
Achievement	उपलब्धि
SIP	School Improvement Plan
EMOB	Education Management & Organization Behaviour
GDP	Gross Domestic Product
NNEPC	Nepal National Educational Planning Commission. 2011 B.S.
ARNEC	All Round National Education Commission 2018 B.S.
NESP	National Education System's Plan 2028 B.S.
CSSP	Community School Support Programme
GWS	Gorkhas Welfare Service
EFA	Education For All
PTA	Parents Teacher Association
GTZ	German Technical Assistance
CAS	Continuous Assessment System